

Олександр Уткін

ВИЩА АГРАРНА ШКОЛА УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ (1922–1935 РР.)

У статті на основі значного фактичного матеріалу, архівних документів аналізується історія створення та діяльності Української господарської академії (УГА) в Чехословаччині (1922–1935 рр.) як вищої школи політехнічного типу, що функціонувала на традиціях української вільної науки, культури і патріотизму.

Ключові слова: Українська господарська академія, професорсько-викладацький колектив, студентська громада, навчальний процес, науково-дослідна та видавнича діяльність.

Актуальним до сьогодні залишається дослідження наукових доробків вчених української діаспори. До революціонізації світового наукового процесу причетні українські професори-економісти В.П. Тимошенко, О.К. Мицюк, кооператори Б.М. Мартос, С.В. Бородаєвський, лісівник Б.Г. Іваницький, мікробіолог П.Є. Андрієвський та інші. Однією з поважних сторінок наукового життя української діаспори у міжвоєнний період (1920-ті — 1930-ті рр.) є діяльність Української господарської академії у Подебрадах.

Одним з перших, хто повністю описав функціонування та структуру Академії був Симон Наріжний¹. Значний масив інформації було віднайдено у Центральних державних архівах України (ЦДАВО, ЦДАЗУ, ЦДАГО). **Актуальність** нашої розвідки зумовлена потребою поглибленого вивчення питання діяльності наукових, освітніх, культурних та інших установ української діаспори в країнах Заходу, визначення їхньої ролі у збереженні українства.

Метою статті є аналіз змісту навчального процесу та форм участі українських учених в освітньо-виховному процесі Академії у Подебрадах.

Після поразки Української революції 1917–1920-х рр. частина населення України, яка боролась за створення незалежної держави, не сприймала встановлення радянської влади і вимушено залишила свою Батьківщину, ставши емігрантами в країнах Заходу. Цю емігрантську хвилю називають «політичною еміграцією», яка поповнювала своєрідні анклавні українців у США, Канаді, Болгарії, Румунії, Польщі, Німеччині, Чехословаччині та інших країнах світу.

Потрапивши в інонаціональне середовище, недосконало володіючи місцевою мовою, не знаючи традицій і діючих законів, українці, щоб не відчувати себе самотніми, об'єднувалися в організацію «Самопоміч», інші структури, які обслуговували їхні життєві потреби, протистояли денационалізації та різним акціям асиміляційного характеру. У діаспорних утвореннях старше

покоління жило в колі борців за самостійну Україну і панування в ньому думок про «виключно національні інтереси», а молодше покоління — «чехізувалося»: «Діти, майже без виключення, не знають української мови, і це надзвичайно сумне явище», — писав один із українців, який емігрував у Чехословаччину².

Важливу роль щодо відродження українства відігравали культурно-освітні, наукові й науково-технічні установи, які мали науково-дослідні центри та навчальні заклади, що готували освічені кадри, виховані на традиціях української вільної науки і патріотизму³. Одним із таких центрів стала Українська господарська академія, створена у 1922 р. за сприяння Українського громадського комітету в Празі на чолі з М.Ю. Шаповалом у чехословацькому місті Подебради з метою підготувати «вчених-агрономів, лісівників, економістів, кооператорів, статистиків, меліораторів, гідротехніків та технологів»⁴. Навчальна програма уточнювала деякі питання, відзначаючи, що Академія, по-перше, готує молодих національно свідомих українців, які опинились за кордоном, до активної участі в майбутній господарській відбудові України; по-друге, в процесі науково-педагогічної праці має згуртувати вчену інтелігенцію, фахово підготовлену на кращих взірцях європейської методики науки і практики, яка в певний час стане служити розбудові власної української держави⁵.

Створення Академії відбувалось у складних умовах після закінчення Першої світової війни. «Не було ні таблиць, ні збірок, ні пристроїв, ні одної фахової книги й ні одного українського підручника, — свідчив професор Б.Г. Іваницький, — але було в нас ясне розуміння важливості й відповідальності за ту справу, до якої ставали ми після невдач боротьби за державність. Було глибоке почуття національного обов'язку...»⁶.

² ЦДАЗУ. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 1.

³ Там само. Арк. 2.

⁴ Українська господарська академія в Чехословацькій Республіці. Подебради, 1928. С. 5.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 3795. Оп. 1. Спр. 129. Арк. 2.

⁶ Свято Подебрадської академії. 1922–1932. Подебради, 1932. С. 3.

¹ Наріжний С. Українська еміграція. Ч. 1. Культурна праця між двома світовими війнами. Прага, 1942. 250 с.

Загальні збори Українського громадського комітету у Празі 17 січня 1922 р. обрали спеціальну організаційну комісію, що мала: а) подбати про допомогу українським вченим і культурним силам в Україні; б) подбати про врятування українських вчених і культурних сил на еміграції шляхом використання їх в культурно-освітній роботі, підготовці української молоді інтелігенції, спеціалістів у господарських та технічних галузях. У зв'язку з цим комісія звернулася до Управи всеукраїнської спілки сільськогосподарських техніків, що знаходилась в еміграції на території Польщі, з проханням допомоги. Науковці з цієї спілки, позитивно вирішивши згадане питання, зробили і надіслали проект програми школи, а згодом приїхали до Чехословаччини й перейняли організацією Академії, ставши її професорами. Академія розташовувалась в старовинному замку чеського короля Юрія Подебрадського (1420–1471 рр.) у м. Подебради⁷.

В організаційних питаннях навчання студентів Академія підпорядковувалась Міністерству хліборобства. Матеріально-фінансовим забезпеченням займався Міністерство закордонних справ Чехословаччини, за кошти якого утримувалась вся академія та виділялись стипендії студентам, які не мали жодних засобів для навчання. Частину грошей для придбання учбових приладів надавало Міністерство хліборобства. Фінансові компенсації Чехословаччині щорічно надавала Ліга Націй для допомоги емігрантам із колишньої Російської імперії. За рахунок цих коштів утримувались культурно-освітні установи, виділялись стипендії. В одному із звітів відзначалось, що в ЧСР навчались 2132 українських студенти, з них у чеських навчальних закладах — 1389; в Українському педагогічному інституті — 119; в Українській господарській академії — 476; малярській школі — 148. На утримання студентів найбільше коштів було витрачено у 1925 р., коли навчання закінчили 750 осіб⁸. Для повноцінної діяльності навчального закладу, забезпечення всього навчального процесу, створення нових структур цих коштів не вистачало. Тому потрібно було його адміністрації та викладацькому складу витрачати багато енергії та винахідливості, щоб установа завойовувала авторитет в емігрантському середовищі та громадянському суспільстві країни.

Самовіддана робота всього колективу української вищої школи сприяла подоланню труднощів становлення й розвитку та доброзичливому ставленню до неї урядових чиновників, що своєю

⁷ Українська господарська академія в Чехословацькій Республіці. С. 6.

⁸ Піскун В. Мотивація розбудови мережі наукових установ українською політичною еміграцією у 20-х рр. XX ст. // Наукові записки. Серія «Історичні науки». Вип. 5. Острого; Торонто; Нью-Йорк, 2005. С. 55.

чергою відбивалось на рості щомісячного фінансування Академії. Якщо її перший бюджет був скромним, складаючи щомісячно 70 тис. чеських корон, то у 1927/1928 навчальному році він збільшився до 250 тис. корон без стипендії, а в 1931 р. складав 1,6 млн корон. З 1 січня 1928 р. УГА почала підпорядковуватись лише Міністерству хліборобства⁹.

З перших років існування нова вища школа мала 3-річний термін навчання студентів, дещо пізніше — 4-річний. Вона розвивалася, зростав обсяг робіт, збільшувалася кількість студентів, змінювалися навчальні плани. Ці зміни виходили за межі повноважень, зафіксованих в основному регламентуючому документі академії — Статуті. Його ухвалила професорська рада академії 23 травня 1925 р., а затвердило Міністерство закордонних справ Чехословаччини. Відповідно до нового Статуту виконавчим органом професорської ради Академії був сенат із 6 осіб — ректор, проректор, секретар та декани факультетів, які користувалися правом вирішального голосу. Очолював сенат ректор, а його заступником визначався проректор. Сенат вирішував усі справи адміністративного і фінансово-господарського характеру. Як голова ректор репрезентував Академію на різних заходах, дбав про реалізацію постанов професорської ради, сенату та інших загальноакадемічних структур, контролював академічне життя закладу. Зокрема, в 1927/1928 навчальному році членами сенату були обрані: ректор — професор С.П Тимошенко; проректор — І.С. Шеремитинський; секретар професорської ради — доцент О.І. Бочковський; декан агрономічно-лісового факультету — професор К.А. Мацієвич; продекан — доцент М.С. Косюра; в.о. секретаря — інженер К. Подоляк; декан економічно-кооперативного факультету — професор Л.Л. Бич; продекан — доцент М.М. Добровольський, секретар-лектор В.К. Приходько; декан інженерного факультету — доцент Є.О. Сокович; продекан — доцент В.М. Іваніс; секретар — доцент С.М. Романовський. Фінансово-господарська комісія на чолі з ректором опікувалася фондами утримання студентів Академії. Його заступником був проректор. Членами комісії стали: по одному представнику від кожного факультету, представники чехословацького уряду та слухачів академії. Коли ж Академія підпорядковувалась лише одному Міністерству хліборобства цю комісію ліквідували.

Контрольні функції в діяльності різних утворень Академії належали ревізійній комісії, що безпосередньо підлягала професорській раді навчального закладу. До її складу входили 3 особи, з яких обирали голову і секретаря. У 1927/1928 навчальному році її очолював

⁹ ЦДАЗУ. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 57. Арк. 7.

професор Л.П. Фролов, членом комісії був доцент Л.О. Грабина, секретарем — лектор О.І. Безпалко. Ректор, проректор, декани, продекани, секретарі рад та ревізійна комісія обирались терміном на 1 рік 30 червня, а виконання своїх обов'язків у них розпочиналось з наступного семестру — 1 жовтня. Професорська рада Академії обирала ректора, проректора, секретаря професорської ради та ревізійну комісію. Факультетська рада обирала деканів, продеканів і секретарів факультетів. Відповідальних осіб факультетів затверджувала професорська рада Академії¹⁰.

Культурно-освітній та виховний процес складався з академічного року, який поділявся на зимовий семестр (з 1 вересня до 1 березня) і літній семестр (з 1 березня до 1 вересня). Викладання різних дисциплін щорічно розпочиналось 1 жовтня і закінчувалось 30 червня. Після перших чотирьох семестрів і виконання запланованих практичних завдань студенти складали перед окремою факультетською комісією перший півкурсний іспит, а після прослуховування повного курсу та виконання всіх планових практичних вправ складали при цій же комісії другий півкурсний іспит. Після кожного іспиту студент отримував посвідчення із зазначенням його успіхів.

У процесі навчання виявилось, що лектори, асистенти, професорські стипендіати мали дещо занижений статус. Тому відповідні підрозділи Академії, дбаючи про високі досягнення навчального закладу, успішне оволодіння студентами програмними дисциплінами контролювали організацію та хід навчання, звернувши особливу увагу на роботу професорів, доцентів, лекторів, асистентів, професорських стипендіатів. Ця проблема стала предметом обговорення професорської ради Академії в травні 1927 р., де розглядалося питання про становище лекторів, їхню діяльність, підкреслювалося, що лекторський склад добросовісно виконує свої обов'язки, але він усунений від вирішення педагогічних справ на факультетах, що зневажає його право. Асистенти і професорські стипендіати в УГА, хоч і ведуть самостійний виклад наукових дисциплін і вправ, але їх не запрошують на засідання професорських рад. Професорські стипендіати не зараховуються до педагогічного складу Академії. Сенат і професорські ради факультетів при вирішенні особливо важливих справ запрошують студентів, вивчають їх думку, ігноруючи думки лекторів, асистентів і професорських стипендіатів, що негативно впливає на хід академічної роботи і створює серед педагогів напружені відносини. Ці недоліки професорська рада ліквідувала та внесла зміни в Статут УГА в травні 1927 р.¹¹ Кваліфікація професорсько-викладацького складу проводилась

на основі загального порядку, діючого у вищих школах.

Кількість викладачів Академії періодично змінювалась. У 1928 р. їх налічувалось 96 осіб, потім цей показник зменшився до 70 (28 професорів, 17 доцентів, 16 лекторів і 9 асистентів). Лише 12 професорів працювали в ній 1931 р. Окрім того, в Академії викладали 19 громадян Чехословаччини, з них 7 професорів, 5 доцентів — представники чеських інститутів та університету, а також фахівці з інших дисциплін, що викладались в українському навчальному закладі¹². Зменшення кількості викладачів пояснюється заявою чехословацького уряду про заборону зараховувати слухачів на 1 курс із 1928 р., припинення фінансування і поступову ліквідацію Академії після її закінчення студентами, які навчались. За національним складом серед викладачів переважали українці — 70 осіб¹³. У Академії діяв інститут стипендіатів, який готував кадри для науково-дослідної роботи. 1932 р. їх нараховувалось 40 осіб¹⁴. Чимало професорів були відомими вченими, мали високий авторитет у науковому середовищі. До них відносяться агрономи В. Доманицький, В. Чередиєв, К. Мацієвич; лісівник Б. Іваницький; економісти О. Мицюк, В. Садовський, В. Тимошенко; кооператори Б. Мартос, С. Бородаєвський; статистик Ф. Щербина; соціологи О. Бочковський, В. Сапіцький; правознавець В. Старосольський; хіміки І. Горбачевський, С. Комарецький; історики В. Біднов, М. Славінський, професори чеських високих шкіл — лісівник В. Шевчик, агрохімік Ю. Стоклава, зоолог Т. Кашпарек тощо.

Професорсько-викладацький склад для ефективної діяльності з підготовки кадрів, розвитку науково-дослідної роботи повинен був мати відповідні організаційні структури вищої політехнічної школи з найважливіших напрямів економіки та хорошу матеріально-технічну базу навчання. Такі потреби врахував Уряд Чехословаччини. На основі закону Ч-281 від 9 квітня 1920 р. і розпорядження Міністерства хліборобства створена Академія мала три факультети: 1) агрономічно-лісовий з агрономічним та лісовим відділами; 2) економічно-кооперативний з економічним, кооперативним та статистичним відділами; 3) інженерний з гідротехнічним, межовим (не відкритим), хіміко-технологічним відділами.¹⁵

¹² ЦДАВО України. Ф. 3795. Оп. 1. Спр. 129. Арк. 23, 160, 202.

¹³ ЦДАВО України. Ф. 3795. Оп. 1. Спр. 128. Арк. 100–110.

¹⁴ Піскун В. Мотивація розбудови мережі наукових установ українською політичною еміграцією у 20-х рр. ХХ ст. С. 4.

¹⁵ Українська господарська академія в ЧСР. Подебради (1922–1935). Нью-Йорк: Абсолютенти Української господарської академії та Українського технічно-господарського інституту, 1959. Т. 1. С. 17.

¹⁰ ЦДАЗУ. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 57. Арк. 11.

¹¹ ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп. 1. Спр. 117. Арк. 40–43.

Окрім того, студенти агрономічно-лісового факультету студювали предмети і вправи з основ вищої математики, а також вивчали нарисну геометрію, фізику, хімію неорганічну, хімію органічну, хімію аналітичну, агрохімію, сільськогосподарську технологію, біохімію, гігієну та санітарію, енциклопедію сільськогосподарської меліорації, меліорацію землі, лісове законодавство, лісове рахівництво, сільськогосподарське будівництво, народне господарство, кооперацію, право публічне, право приватне, німецьку мову, чеську мову, історію України та історію української літератури. Викладання цих предметів здійснювали лектори з інших факультетів¹⁶.

Важкі багатопланові завдання ставились викладачам 20 кафедр економічно-кооперативного факультету. Його декан — професор Б.П. Матюшенко — в 1926 р. відзначав, що на факультеті готуються спеціалісти «для активної керівної участі в господарській розбудові України», спроможні реалізувати економічну політику держави, служити в центральних і місцевих органах влади і управління, державних і приватних структурах промисловості, торгівлі, фінансів, сільського господарства, кооперативних утвореннях¹⁷.

Майбутні інженери-економісти з економічного відділу (підвідділ банківсько-комерційний) вивчали 62 наукові дисципліни. Випускники економічного відділу — фахівці консульської служби та торговельна агентура за кордоном разом з дипломом отримували посвідчення про закінчення дотичного підвідділу на лекціях, семінарських і практичних заняттях. Вони займались вивченням історії господарського побуту, теорії політичної економії, економічної географії, соціальної політики, міжнародного права, практики консульської служби, міжнародних торговельних договорів, митної служби, організації зовнішньої торгівлі тощо. Випускники економічного та статистичного відділів вивчали багато наукових предметів¹⁸. Економічно-кооперативний факультет мав 20 кафедр.

Наявність 59 кафедр Академії, набір навчальних дисциплін, їх обсяги, термін навчання та його організація позитивно характеризують навчально-науковий комплекс, що діяв на зразок західноєвропейських вищих шкіл. В УГА дотримувались принципів надання широкої наукової підготовки студентам, стимулювання самоосвіти, вивчення літератури з різних дисциплін.

У 1922 р. на 1-й курс Академії було прийнято 162 особи. За весь період її функціонування в ній навчалися 786 студентів (найбільше у 1926–1927 рр. — 613). Академію закінчили зі званням

інженера 569 осіб: агрономів — 125, лісівників — 92, хіміків-технологів — 58, гідротехніків та економістів-кооператорів — 167. Більшість студентів до 1926–1927 рр. отримувала стипендію від чехословацького уряду. Серед них переважали українці, чимало було росіян, білорусів, був ще один болгарин¹⁹. Починаючи з 1927 р., уряд Чехословаччини стипендії студентам Академії не виділяв. Незаможним студентам допомагало товариство «Сільський господар» та Благодійний комітет²⁰. Частина випускників Академії протягом 1927–1944 рр. працювала на західноукраїнських землях, 100 осіб займались різними видами діяльності в культурно-просвітній, економічній і громадсько-політичній сферах Закарпаття та Пряшівщини²¹.

Основна маса студентів об'єдналась в Громаду студентів Української господарської академії та Українську академічну громаду. Мету діяльності академічної громади розкрив її часопис. У ньому відзначалось, що громада спільними зусиллями виступає за організованість студентського життя, підвищення інтелектуального рівня всіх студентів, національно-культурний розвиток українських емігрантів, привнесення в скарбницю української культури максимальних вкладів.

При створенні Господарської академії передбачалось, що її студенти не будуть брати активної участі в політичному житті української діаспори або ж використовувати різні події, які посилюватимуть політичні аспекти всупереч цілеспрямованому навчальному процесу. Зокрема, в грудні 1922 р. лідери Української академічної громади при УГА організували загальні надзвичайні збори, на яких студенти протестували проти відокремлення Академії від Українського громадського руху. Виступ студентів без відома адміністрації УГА було визнано як такий, що набирає політичного характеру. «Бажаючи усунути всяку політику з академічного життя, протестуємо проти спроб втягнення студентства в політичні комбінації, які шкідливо відбиваються на академічному житті», — говориться в протоколі цих надзвичайних зборів²².

Незважаючи на такі заяви, відбувались спроби політизації студентства, оскільки серед студентів і викладачів були прихильники партій соціалістів-революціонерів, соціал-демократів, соціалістів-федералістів, галицьких радикалів, гетьманців, націоналістів, але партійне життя носило поміркований характер. Керівництво

¹⁹ Наріжний С. Українська еміграція. Ч. 1. Культурна праця між двома світовими війнами. С. 139.

²⁰ Українська господарська академія в Чехословацькій республіці. С. 53.

²¹ Українська господарська академія в ЧСР. Подєбради (1922–1935). С. 90–102.

²² ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп. 1. Спр. 117. Арк. 51.

¹⁶ ЦДАЗУ. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 57. Арк. 17–18.

¹⁷ ЦДАЗУ. Ф. 12. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 3.

¹⁸ Українська господарська академія в ЧСР. Подєбради (1922–1935). С. 20–29.

академічної громади заявило, що їх організація не займається політичною діяльністю. «Всі вже мусять бути свідомі того, що політичні рахунки в нашому організаційному житті лише гальмують наш розвиток», — повідомлялось у «Бюлетені Української академічної громади при УГА»²³. Про це ж говорив 20 лютого 1924 р. ректор Академії, попереджаючи про недопустимість ведення студентами ідеологічної боротьби з іншими студентами — прихильниками СРСР. Він нагадав погрозу Міністерства закордонних справ, що при повторному виявленні таких фактів студентів виводять з України. Разом з тим керівництво Академії, враховуючи установки чехословацького уряду з цього питання, не виключало проведення окремих важливих політичних акцій, що стосувались України. Зокрема, відбувались різні жалобні заходи з приводу загибелі С.В. Петлюри, підготовки органами ДПУ судового процесу над членами Спілки визволення України²⁵.

Заборона політичної діяльності українським емігрантам витікала з постанови уряду Чехословаччини «Руська допомогова акція» (1921 р.). У ній Міністерством закордонних справ рекомендувалося створити необхідні умови російським і українським емігрантам для того, щоб вони займалися плідною працею і стали дійсними членами спільноти²⁶.

Оцінюючи сутність «чехословацької допомогової акції» ректор УГА, професор Б.Г. Іваницький, на святкуванні 10-річчя вузу в 1932 р. заявив, що ця акція для української еміграції є шляхетним вчинком, проявом високого гуманізму, «культурно й політично має далекосяжне історичне значення, як з погляду українських визвольних змагань, так і з погляду чесько-українських відносин»²⁷.

Студентська громада Академії протягом всього періоду її існування, відчуваючи вплив чеського середовища, побуту і способу життя корінного населення, розвивалася на основі національних духовно-культурних цінностей. У студентському колективі все це розкривалось в культурно-освітніх заходах, таких як діяльність драматичних студій, музичних, хорових, танцювальних, літературних гуртків, лекторіїв, відзначення державних і релігійних свят, проведення спортивних змагань. Уся культурно-масова робота спрямовувалась на формування національної свідомості²⁸.

²³ Бюлетень Української академічної громади при УГА. Подєбради. 1924. 2 лютого.

²⁴ ЦДАЗУ. Ф. 12. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 2.

²⁵ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 285. Арк. 9.

²⁶ Піскун В. Мотивація розбудови мережі наукових установ українською політичною еміграцією у 20-х рр. ХХ ст. Острого; Торонто; Нью-Йорк, 2005. С. 54.

²⁷ Свято Подєбрадської академії. 1922–1932. С. 3.

²⁸ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції. 1919–1939. 1999. 271 с.

Як навчальну і науково-дослідну структуру Українську господарську академію характеризують інтенсивна видавнича діяльність професорсько-викладацького складу, підготовка нових підручників, монографій, наукових збірників, участь у міжнародних наукових форумах (з'їзди, конференції, конгреси, симпозиуми). За весь період існування в Академії було видано 698 наукових праць, переважно підручників для студентів. Більшість їх видавалась літографським друком в кількості 50–150 примірників. Підручники з дрібних фахових дисциплін, 6–8 примірників, виготовлялись на друкарській машинці. Було видано понад 200 нових українських підручників²⁹. Друкування монографій, наукових збірників через брак фінансів і відсутність широкого ринку розпочалася з 1927 р., коли вийшли у світ «Записки Української господарської академії» (Т. 1.), згодом — другий том цих «Записок...». Їх автори — професори академії — розглядали питання економіки, сільського господарства та кооперації.

Засноване в 1922 р. професорами і студентами «Українське видавниче товариство при УГА» та його різні організації на початок 1928 р. видали 245 публікацій. Найбільше — 156 публікацій — здійснило видавниче товариство, інші організації — 33, Академія — 31, кабінет приватного господарства — 10. Товариство кооператорів видрукувало 6 книг, більшість яких присвячена історії кооперативного руху, його сутності, діяльності кооперативів. Ці ж питання висвітлювались товариством «Розповсюдження кооперативного знання» при УГА у періодичному виданні «Кооперативний огляд». У ньому відзначались успіхи у відродженні кооперативів на Галичині і наголошувалось на незаконних діях польських судів проти кооператорів³⁰.

Протягом 1922–1935 рр. викладачі агрономічно-лісового й економічно-кооперативного факультетів наукової продукції обсягом 198 друкованих аркушів. На агрономічному відділі свої дослідження публікували П. Андрієвський, К. Мацієвич, І. Мазепа, В. Доманицький, Ю. Русов, К. Осауленко та ін. Проблеми лісівництва розглядалися у працях Б. Іваницького, М. Косюри, О. Петріва, О. Колубаєва та ін. Чверть опублікованих УГА книг видавалась чеською, німецькою, французькою, англійською, іспанською та сербською мовами³¹.

Помітним явищем наукового життя академії стало дослідження теоретика кооперації професора Б. Мартоса «Теорія кооперації». Його інша робота — «Кооперативна ревізія» — висвітлює

²⁹ Онацький Є. Українська мала енциклопедія. Буенос-Айрес, 1963. Т. 3. С. 1954.

³⁰ ЦДАЗУ. Ф. 12. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 1–2.

³¹ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця між двома світовими війнами. С. 162.

питання організації та ефективної діяльності різних кооперативних товариств. Про виникнення ідеї кооперації та її розвиток йшлося у роботі професора С. Бородаєвського «Історія кооперації».

Економіст-аграрій В. Тимошенко у працях «Вступ до вчення про світовий ринок», «Проблеми та розуміння конкуренції», «Вчення про світове господарство», а також в опублікованій у 1930 р. монографії «Роль сільськогосподарських коливань у діловому циклі» обґрунтував сутність «географічної економії», показавши взаємозв'язок географічного розташування країн з можливостями їхнього ефективного розвитку народногосподарського комплексу.

Професор К. Мацієвич, аналізуючи сільськогосподарську економію, аграрну політику, економічні проблеми України, багато зробив для розвитку теорії та практики агрономії, поширення агрономічних знань серед населення, використання мінеральних добрив та ефективної сільськогосподарської техніки.

Професор Б. Іваницький став фундатором школи українських лісівників. Головні положення його вчення викладені у двотомній монографії «Ліси й лісове господарство на Україні», «Ліс і біологічні типи деревних порід», «Курс лісівництва», «Дендрологія (наука про лісові породи)».

Творчий підхід професорсько-викладацького складу академії до організації і змісту навчального процесу, науково-дослідної роботи виявився у підготовці перших технічних довідників для вищих шкіл українською мовою. Здебільшого вони були надруковані літографським способом. Для розбудови української технічної номенклатури фахівці лісівницької термінологічної комісії підготували німецько-український «Лісотехнічний словник», «Російсько-український сільськогосподарський словник». У Академії сприяли такій роботі 50 діючих культурних, громадських, спортивних організацій, в тому числі 9 науково-професійних і фахових³². Викладацьку, виховну, науково-дослідну, видавничу роботу вчені Академії розглядали як нерозривні елементи життєдіяльності науковців, їх обов'язків з виховання і становлення повноцінної людської особистості.

Про наукові здобутки, успіхи в навчанні і вихованні свідчили позитивні відгуки чеської та емігрантської преси: Диплом відзначення Чехословацької хліборобської ради за праці студентів на господарській виставці в Празі 1923 р.; надання наукової стипендії Рокфеллерівського фонду професору В. Тимошенку, нагородження Почесним дипломом Міністерства хліборобства ЧСР за шкільні експонати на празькій виставці 1924 р.; Похвальний диплом Хліборобської єдноти в ЧСР за експонати з лісівництва 1924 р.; Диплом центрального союзу бджолярів за виставлене шкільне приладдя на виставці в Шлезькій

³² Там само. С. 50.

Оставі 1924 р.; Велика державна бронзова медаль за експонати на господарській виставці в Празі 1926 р., — окрім цих, академія отримала низку інших нагород³³.

Відзнаки чехословацької держави демонстрували, що українська вища школа не поступалася аналогічним структурам європейських країн. Вони відрізнялися між собою лише наявністю в академічній програмі ряду українознавчих дисциплін. Інтеграції українців в науково-освітне і суспільне середовище країн проживання сприяли наукові стосунки з вченими та дослідницькими структурами, лояльне ставлення урядовців до реалізації деяких пропозицій лідерів емігрантських формувань, діяльність українських вчених, громадських і політичних діячів у впливових міжнародних об'єднаннях.

Такою формою співпраці став Український академічний комітет, створений 1924 р. за пропозицією Історично-філологічного товариства при Українському університеті в Празі. Професор О. Шульгін вважав, що головною метою комітету стане «маніфестація нашої наукової праці взагалі»³⁴. Комітет очолив професор Ф. Щербина, заступниками голови стали професори С. Смаль-Стоцький та Д. Антонович. Комітет діяв до 31 травня 1926 р. при Історично-філологічному товаристві як його автономний орган, згодом став окремою організацією³⁵.

За ініціативи українців на початку 1925 р. Інститут інтелектуальної співпраці при Лізі Націй на сесії обговорив питання про офіційне визнання Українського академічного комітету. Професор О. Шульгін як офіційний представник комітету в Женеві зробив доповідь на тему «Організація українських наукових сил та Ліга Націй», де підкреслив важливість діяльності цього комітету для об'єднання українських вчених, їхнього утвердження на міжнародній арені шляхом входження в національну комісію інтелектуальної співпраці при Лізі Націй. 18 травня 1925 р. у Подебрадах утворилось Академічне товариство української професури та студентства при Лізі Націй. Ставши повноправним членом Міжнародної університетської федерації, її учасники поширювали ідеї Ліги Націй та підтримували ділові зв'язки з міжнародними організаціями³⁶.

Вчені української діаспори взяли активну участь в роботі Міжнародного з'їзду слов'янських ботаніків, Міжнародному аграрному з'їзді, Міжнародному хліборобському з'їзді, Міжнародному з'їзді лісівників. Український академічний комітет виступив одним із організаторів

³³ ЦДАЗУ. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 57. Арк. 7.

³⁴ Шульгін О. Український науковий з'їзд за кордоном. (Лист з Праги) // Тризуб. 1926. 18 квітня. С. 11–12.

³⁵ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця між двома світовими війнами. С. 204–205.

³⁶ Там само. С. 113.

I та II наукових з'їздів. I Український науковий з'їзд відбувся 3–7 жовтня 1926 р. у Празі. Його делегатами стали 1400 осіб, в тому числі професори Української господарської академії, Українського педагогічного інституту, Українського празького університету, а також вчені з Німеччини, Франції, Польщі, Румунії, Бельгії, Галичини, Латвії. У президії з'їзду знаходились члени академічного комітету й організаційної комісії. Головою наукового форуму обрали академіка І. Горбачевського, а заступниками — професорів Б.Г. Іваницького та В. Сімовича³⁷.

Виступи вчених присвячувались важливим проблемам науки і техніки, розвитку сільського та лісового господарства. Було заслухано 154 доповіді. На агрономічно-лісівничій підсекції (секція природничих наук) свої реферати читали професори К. Мацієвич («Про сільськогосподарські райони України») та В.М. Чередієв («Сучасна методологія дослідження ґрунтів»). Професор Б. Іваницький зробив дві доповіді: «Головні типи займищ та лісових формацій на території, заселеній українським народом» і «Основні завдання лісівника-культурника на Україні у світлі практики осередкового європейського лісівництва», в яких аналізував істотні питання розвитку лісового господарства і основних завдань лісівників в Україні. Доповіді виступаючих викликали жваве зацікавлення. У дебатах виступило 267 осіб³⁸. У цілому, за оцінками керівництва громадських організацій та освітньо-дослідних структур української діаспори, з'їзд, маючи широке представництво вчених різних галузей знань з різних країн та об'єднань, успішно працював у європейському науковому просторі.

На II Українському науковому з'їзді, що проходив 20–24 березня 1932 р. у великій аудиторії філософського факультету Карлового університету у Празі, було 104 делегати. Було заслухано 159 доповідей з різних галузей науки, техніки, народного господарства³⁹. Професор Д.І. Дорошенко на пленарному засіданні зробив доповідь на тему «Організація української наукової праці на еміграції та її висліди на останнє десятиліття», де охарактеризував результати освітньої та науково-дослідної роботи в технічно-господарських та гуманітарних галузях, зазначивши, що УГА в 1922–1931 рр. випуском 37 томів праць з різних галузей знань збагатила технічну літературу українською мовою.

³⁷ Шульгін О. Український науковий з'їзд за кордоном. (Лист з Праги) // Тризуб. Париж. 1926. 18 жовтня. С. 11–13.

³⁸ Український науковий з'їзд в Празі. Дні 4, 5 та 6 жовтня 1926 р. Підсекція агрономічно-лісова // Тризуб. Париж. 1926. 7 листопада. С. 15–16.

³⁹ II Український науковий з'їзд у Празі. Листи з Праги // Тризуб. 1932. 17 квітня. С. 2–10.

Науково-дослідну роботу розгорнули діячі створеної у 1926 р. у Подєбрадах Лісової спілки при УГА на чолі з професором Б. Іваницьким. Члени спілки — науковці і студенти академії, виключно лісівники, ставили за мету поглиблення фахових знань, ознайомлення з сучасним станом лісівництва та лісів України, досягненнями лісівничої науки⁴⁰. 1928 р. вони об'єдналися у Спілку лісівників Чехії, члени якої, розвиваючи українську школу лісівництва, поглиблено вивчали наукові і практичні питання лісового господарства в країнах поселення, здобути знання українці поширювали шляхом доповідей на регіональних та міжнародних зібраннях вчених, зокрема Міжнародного з'їзду лісівників, лекцій, публікацій висновків власних досліджень лісу, матеріалів екскурсій до великих лісових маєтків Чехії. Світові й українські досягнення у лісівництві вивчалися в аграрних вузах діаспори. В цьому напрямку, сумлінно виконуючи свої обов'язки, діяли члени Спілки лісівників, яких 1933 р. нараховувалось 100 осіб. Значна частина їх мешкала в Чехії та Польщі, а також в Румунії, Болгарії, Бразилії, Аргентині⁴¹.

Попри успішну наукову й освітню роботу, діяльність Академії поступово припинялася через економічну кризу, зменшення фінансування. Офіційно її ліквідували відповідно до постанови Ради міністрів ЧСР від 31 грудня 1935 р. та наказу Міністерства хліборобства від 1 січня 1936 р., а її спадкоємцем став Український технічно-господарський інститут в Подєбрадах, що продовжив діяльність як заочна вища політехнічна школа.

Врятувати Господарську академію намагались створене 1931 р. у Празі Товариство прихильників УГА. Ініціативним документом, що поклав існування цього товариства, стало звернення професора С. Гольдемана до професорської ради Академії від 15 травня 1931 р. У ньому говорилось: «Ми будували нашу школу із завзяттям, свідомі того, що нам припадає щастя в найтяжчу годину творити одну із найважливіших підвалин її майбутнього відродження, осередок культурної творчості, притулок для збереження старих і виховання нових сил для майбутньої праці в краю⁴². Коли ж питання ліквідації вже визначено, — писав професор С.І. Гольдман, — передумовою її роботи є забезпечення притулку матеріально-фінансових засобів. Для цього потрібно щорічно 30 тис. американських доларів, які можна отримати від зарубіжних українців з різних країн, і це завдання може вирішити Товариство прихильників УГА». Професорська рада навчального

⁴⁰ Хроніка. З Чехословаччини. З життя Спілки українських лісівників при УГА в Подєбрадах // Тризуб. Париж. 1926. 2 травня. С. 26–27.

⁴¹ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця між двома світовими війнами. С. 235–240.

⁴² ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп. 1. Спр. 117. Арк. 70.

закладу одногосно підтримала пропозицію про утворення названої організації й обрала виконком у складі 12 осіб, його очолив професор С. Бородаєвський, а управу — професор Б. Матюшенко⁴³. На початку 1932 р. Товариство мало своїх членів у Бельгії, Болгарії, Німеччині, Польщі, Китаї, Канаді, Румунії, США, Франції, Чехословаччині, Швейцарії, Югославії. Управа Товариства в 1936 р. організувала з'їзд для збору грошей, залучення нових членів. У цьому ж році в організації нараховувалось 547 членів, що мешкали в різних країнах Заходу. 1937 р. Товариство отримало надходжень у 60 тис. чеських корон, що були витрачені на навчальні потреби. Однак добровільних пожертвувань, внесків членів організації, платні студентів за навчання не вистачало. У зверненні Товариства до громадян у травні 1938 р. йшлося про те, що розвиток української національної школи під загрозою, тому вони «потребують грошей і лише грошей». На V з'їзді членів Товариства прихильників УГА заступник директора Українського технічно-господарського інституту професор Л. Фролов сказав, що за 5 років існування інституту надходження склали 434616 чеських корон, за які були видані підручники для студентів. Оскільки необхідного фінансового фонду організатори не зібрали, то вирішили зосередити увагу на підтримці технічно-господарського інституту⁴⁴.

⁴³ Там само. Арк. 72.

⁴⁴ ЦДАЗУ. Ф. 12. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 1–7.

Таким чином, Українська господарська академія, пройшовши складний і важкий період становлення, реформування та стабільного розвитку, отримала хорошу матеріально-технічну базу, кваліфікований професорсько-викладацький колектив, значну кількість студентів, добила позитивних результатів у підготовці високоосвічених фахівців, науково-дослідній, і видавничій галузях. Закономірно, що ця вища політехнічна школа позиціонувалася як елемент духовної соборності українства, доказ зрілості української науки, освіти й культури.

Досягнення навчально-наукового комплексу Академії забезпечували її авторитет на міжнародній арені та демонстрували, що українська наука за кордоном розвивалася у світовому цивілізованому просторі. Українські вчені економісти В. Тимошенко, О. Мицюк, кооператори Б. Мартос, С. Бородаєвський, лісівник Б. Іваницький, бактеріолог П. Андрієвський та ін. сприяли революціонізації науки.

Для історії науки та освіти діяльність українського вузу в Чехословаччині дає цінний матеріал щодо взаємин керівництва Академії та інших емігрантських утворень з вищими органами влади країни, особливо в організації освітньо-виховного процесу. Акцентування уваги професорсько-викладацького складу на розвитку самостійного мислення студентства сприяло формуванню менеджерів — повноцінних фахівців, інтелектуалів. Цей досвід доцільно творчо застосовувати в сучасній Україні.

ДЖЕРЕЛА

1. Бюлетень Української академічної громади при УГА. Подебради. — 1924. — 2 лютого.
2. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції. 1919–1939; ч 1 / С. Наріжний. — К. : Видавництво ім. Олени Теліги, 1999. — 271 с.
3. Онацький Є. Українська мала енциклопедія. Т. 3 / Є. Онацький. — Буенос-Айрес, 1963. — 2147 с.
4. Українська господарська академія в Чехословацькій республіці. — Подебради, 1928. — 64 с.
5. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). — Ф. 3563. — Оп. 1. — Спр. 117.
6. ЦДАВО України. — Ф. 3795. — Оп. 1. — Спр. 128.
7. ЦДАВО України. — Ф. 3795. — Оп. 1. — Спр. 129.
8. Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ). — Ф. 12. — Оп. 1. — Спр. 37.
9. ЦДАЗУ. — Ф. 12. — Оп. 1. — Спр. 50.
10. ЦДАЗУ. — Ф. 12. — Оп. 1. — Спр. 55.
11. ЦДАЗУ. — Ф. 12. — Оп. 1. — Спр. 52.
12. ЦДАЗУ. — Ф. 12. — Оп. 1. — Спр. 57.
13. ЦДАЗУ. — Ф. 12. — Оп. 1. — Спр. 7.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України. — Ф. 269. — Оп. 2. — Спр. 285.
15. II Український науковий з'їзд у Празі. Листи з Праги // Тризуб. — 1932. — 17.04. — С. 2–10.
16. Піскун В. Мотивація розбудови мережі наукових установ українською політичною еміграцією у 20-х рр. XX ст. / В. Піскун // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Вип. 5. — Острог; Торонто; Нью-Йорк, 2005. — С. 51–64.
17. Українська господарська академія в ЧСР. 1922–1935. — Нью-Йорк, 1959. — 248 с.

REFERENCES

1. Biuletyn Ukrainiskoi akademichnoi hromady pry UHA. (1924). Podiebrady. [in Ukrainian].
2. Narizhnyi, S. (1999). Ukrainiska emihratsiia. Kulturna pratsia ukrainiskoi emihratsii. 1919 — 1939. Kyiv: Vydavnytstvo im. Oleny Telihy, 271 p. [in Ukrainian].
3. Onatskyi, Ye. (Ed.) (1963). Ukrainiska mala entsyklopediia, Vol. 3, Buenos-Aires, 2147 p. [in Ukrainian].
4. Ukrainiska hospodarska akademiia v Chekhoslovatskii respublitsi. (1928). Podiebrady, 64 p. [in Ukrainian].
5. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravinnia Ukrainy. (TsDAVO Ukrainy). F. 3563, Op. 1, Spr. 117 [in Ukrainian].
6. TsDAVO Ukrainy. F. 3795, Op. 1, Spr. 128 [in Ukrainian].
7. TsDAVO Ukrainy. F. 3795, Op. 1, Spr. 129 [in Ukrainian].
8. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv zarubizhnoi ukrainiky (TsDAZU). F. 12, Op. 1, Spr. 37 [in Ukrainian].
9. TsDAZU. F. 12, Op. 1, Spr. 50 [in Ukrainian].
10. TsDAZU. F. 12, Op. 1, Spr. 55 [in Ukrainian].
11. TsDAZU. F. 12, Op. 1, Spr. 52 [in Ukrainian].
12. TsDAZU. F. 12, Op. 1, Spr. 57 [in Ukrainian].
13. TsDAZU. F. 12, Op. 1, Spr. 7 [in Ukrainian].
14. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. F. 269, Op. 2, Spr. 285 [in Ukrainian].
15. II Ukrainyskyi naukovi zizd u Prazi. Lysty z Prahy. (1932). *Tryzub*, (17.04), 2–10 [in Ukrainian].
16. Piskun, V. (2005). Motyvatsiia rozbudovy merezhi naukovykh ustanov ukrainiskoiu politychnoiu emihratsiieiu u 20-h rr. XX st. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universitetu "Ostrozka akademiia"*, (5), 51–64 [in Ukrainian].
17. *Ukrainska hospodarska akademiia u Ch.S.R. 1922–1935*. (1959). New York, 248 p. [in Ukrainian].

Oleksandr Utkin

HIGHER AGRARIAN SCHOOL OF UKRAINIAN EMIGRATION (1922–1935)

In the article on the basis of factual material, archival documents it is analysed the history of foundation and work of the Ukrainian Agricultural Academy (here in after referred to as the UHA) in Czechoslovakia (1922–1935) as a polytechnic-type higher education institution, functioning on the traditions of Ukrainian free science, culture and patriotism.

The importance of the topic is due to the inadequate study of the history of the Ukrainian emigration in the Western countries, the activities of its scientific, educational, cultural and other institutions, their role in preserving Ukrainian, national and cultural values, which became the basis for the further development of science, education and culture for Ukrainians abroad.

The subject of our research is the Higher Agricultural School of the Ukrainian emigration in Czechoslovakia. The methodological base of research are historical and comparative, typological, genetic, systematic methods used for a comprehensive study.

The Academy has made a significant contribution to the intellectual development of person, national and cultural values of the united Ukraine. Achievements of the Academy in the personnel training, research and publishing industry reflect the ideas of Ukrainian scholars at knowledge as a factor of socio-economic growth of the welfare of the people and deepening the influence on the establishment of national consciousness, the struggle of Ukrainians for independence. Scientists of the Academy collaborated with international organizations, participated in the work of international scientific forums, were recognized by the world scientific community, which indicates the maturity of an emigrant private high school.

For the history of Ukraine it is very important the comprehensive analysis of the functioning of Ukrainian educational and scientific structures, such as the Ukrainian Agricultural Academy in the Podiebrady (Czechoslovakia), which during 1922–1935, actively trained highly educated personnel in agro-forestry, economically-cooperative and engineering faculties. Its students wanted to learn successfully accumulated human knowledge of their specialties, distribute them, and if necessary to work in Ukraine combining science and production, to raise the economy of the republic to the level of advanced Western countries.

Key words: *Ukrainian Agricultural Academy; professorial teaching staff; student community; educational process; research and publishing activities.*

Дата надходження статті до редакції: 23.02.2018.